

Benbræk 1767ff, *benbrud* 1688–1769, måske i eng-navnet *Benbrud* 1921ff, Hostrup Sogn (Sønderjylland), *bengræs* 1761, se nedenfor; *iglgæs*, *iglegæs* 1775ff VJylland, se nedenfor, *galgræs* ved Ringkøbing hentyder til plantens giftighed, *bladgræs* MJylland, *sabelgræs*, *hølegræs* og *seglgræs* VJylland efter bladformen (1). Færøerne: *kattaklógv* 'kattepote' o. 1780–1800, måske oprindelig til kællingetand (bd. 3) (2).

LITTERATUR: (1) 689 2,105f; 572 32,1920,148f; 148 5,521; (2) 751 90–93.

FORGIFTNINGER, MAGI, FARVNING

I egne, hvor *benbræk* er almindelig, mener man, at kvæg og heste får skøre knogler, som let brækker, hvis de æder planten (1). Simon Paulli skriver i *Quadripartitum Botanicum* 1667, 529ff, at virkningen må skyldes bly eller kviksølv i jorden; også lægen Thomas Bartholin beskæftiger sig med problemet i artikler 1670, 1675 og 1777, men kan ikke finde beviser for sin kollegas påstand (2). Ifølge Peder Syv (d. 1702) får kreaturerne svage sener og bliver »ligesom lændebrudne og benløse. Måske er der bly eller kviksølvårer under dette græs, hvoraf det får denne skadelige natur« (3). Men 1800 kalder Rafn det et sagn, at kvægets ben skal blive skøre af at æde *benbræk*, og at sygdommen kan læges ved at indgive dyret pulveriserede benknogler af en anden angrebet ko (4).

Planten får også skyld for at give køerne blodpis og forstoppelse, og de må ikke komme ud i moserne, mens *sabelgræsset* blomstrer (5). Få-reavlerne er skrækslagne for planten, som de mener giver dyrene igler (leverikter, sml. soldug bd. 2). Køer, får og stude bliver dødeligt forgiftede af at æde den, hvorfor man fjerner de farlige vækster før græsningen, nogle mener, at der findes »orm« i dem (6). Kreaturerne bliver uhelbredeligt *ildsyge* og blodet stivner, mod sygdommen skal »drages ild« ☉: tændes ild med roterende træprop i bjælke (Lindum sogn; 7). Men der nævnes også tilfælde, hvor dyrene anses for at være forheksede (8).

Der har rimeligvis været tale om en mangelsygdom: dyrene var i længere tid henvist til højmosernes fosfatfattige vegetation, fik stive lemmer og svage knogler, blev kraftsløse og kunne næppe rejse sig eller gå (9).

Benbrud indgik i en sammensat magisk røgning af køer mod »solskud« (afmagring, jf. s. 204) (10). »Nakke- eller mankemus«, en betændelse i hestens nakke, læges med *benbræk*, sølverglød og dødningehoved (1727; 11).

På Færøerne blev planten brugt til gulfarvning af tøj; de ovennævnte fordomme var ukendte (12).

LITTERATUR: (1) 25 104f; 637 1975,230; (2) 124 33f,36; (3) 782 161,23; 83 183; (4) 739 2,454; (5) 488g 1,116; 328f 2,30f; 328e 119f; 631b 1945,20; (6) 934 2515 (1929); 520 61f; 939 1862,2,14–23; 572 32, 1920,148; (7) 488j 6,340; (8) 488j 6,287; 328f 2,30f; (9) 512 10,1877,311f; 689 2,105; (10) 161 1901/3B (beg. 1800-t), 83 180; (11) 83 55; (12) 873 149; 518 188f.

Høst-Tidløs, *Colchicum autumnale*

dyrkes i haver og er fundet vildtvoksende ca. 15 steder. De store tragtformede, indtil 15 cm lange blegrøde blomster kommer frem sent på året, når bladene er visnet, frøkaplerne først næste forår – blomstring og frugtsætning er altså tilsyneladende byttet om, sker »i utide«; hertil tyder navnet tidløs dog næppe, se nedenfor.

Tidløs o. 1450ff (zuteloze, tideloss etc.), navnet gjaldt oprindelig en række forårsblomster, efterleddet kan da have haft betydningen opløse ☉: planten opløser den onde og kolde vinter; *efter-høstblomst* og *nøgen hore* 1648ff, Bornholm o. 1870ff, *nøgen jomfru* 1772ff »den smider særken [bladene] allerede i juni og står nøgen i november« (1); *hundredød* 1768–95, er giftig; *spindeblomst* 1798 måske efter blomstens tenform, *rødkrone* 1800–56, *frydblomst* 1800–21, *nøgen junker* Sundbylille o. 1870, *nøgen skøge* VFyn, *nøgne børn* ØSjælland, *nøgen pige* Horsensseggen, *bare piger* København, *særkeløs* ØFyn, *høstkrokus* og *vinterkrokus* Lolland, *sommerkrokus* Bornholm, *efterårskrokus* (2).

LITTERATUR: (1) 107 1966 (ØFyn); (2) 689 1, 383–85.

LÆGEMIDLER

Indgik i et råd »ved nedkomst« (o. 1450; 1). Knoldens saft drikkes med varmt vand for at uddrive levret blod af maven; koges i olie og knuses til salve på lammelser (1533; 2). Knoldene anvendes i farmakopoen 1772. Har urindrivende virkning, et eddikeafkog drikkes mod vattersot og åndenød (3). Af frøene udvindes bl.a. forskellige »gigtdråber« mod gigt, reumatisme og podagra (4).

Blomstrende høst-tidløs i september. (EH).

LITTERATUR: (1) 328b 42; (2) 703 32b, (3) 739 2,1800,526; 398 1806,358; (4) 638 3,1840-41,118; 227 20,1910,263; 599b 2,521.

PROSA OG POESI

De nøgne jomfruer [løfter] sig fine og uberørt op af den sorte jord, i jomfruelig ynde folder de sig ud og hilser den blanke sol og den flyvende sommer (1).

Blomst den sætter før blad og blomsterne henvisne hurtigt; · intet skærmende ly fik de mod solstrålens ild *Vilhelm Bergsøe* (2). Genfærd af en eftersommer blid, · lovløs er din sene blomstertid. · Over morgen-rimkrystallers smykker · dine slanke liljebægge skygger, · tidløs, underlige liljeblostm *Knud Wiinstedt* (3). I pagt med høje himle · og havets dyb er du, · dér fik din sarte krone · en egen kølig blu *Karl Grabau* (4).

Knud Wiinstedt, Tidløs (3); Karl Grabau, Tidløs (4); Otto C. Fønss udgav 1919 digtsamlingen Tidløs.

LITTERATUR: (1) 462 182; (2) 63 74; (3) 976e 60; (4) 302 27.

Påskelilje, *Narcissus pseudonarcissus*

De velkendte gule og klokkeformede blomster har indvendig en stor tragt- til klokkeformet bikrone. Dyrkes i de fleste haver og parker og er derfra forvildet mange steder, bl.a. på Turø, Barsø og i Løjt sogns østlige del, ved klosterruiner, i fugtige skove og krat (1).

De vildtvoksende påskeliljer på ruinerne af Søborg slot blev o. 1840 kaldt *dronning Margretes liljer* eller *margreteliljer* (2).

Påskelilje 1577ff, *gul februarililje*, *gul tidløs* og *tidløs* 1546, *gul narcis* 1648-1769, *påskennarcis* 1800-1903, *trompetnarcis* 1908-38, *påskennelike* 1912ff (lærd tydning af påskennilje) Fyn, Avernakø, Birkholm, Agersø, Falster, *trompetlilje* 1925; *valborgdagslilje* Ærø, Valborgs dag er 1/5; *svanehals* NVFyn, stilken under blomsten er undertiden krum (3).

LITTERATUR: (1) 94 43,1935,76f; 363 7/1 1953; (2) 352 2,1836,175; 398 1837,164; 638 3,1840-41,81; (3) 689 2,101f.